

بخشوده درس:

حقوق محیط زیست

کرد آورنده:

جناب آقای فرساد دارایی

موسسه آموزش عالی فروردین قائم شهر

يسبح لله ما في السموات و ما في الارض الملك القدوس العزيز الحكيم
(سوره جمعه آيه يك)

پيشگفتار

بر همگان مبرهن است که بسياري از تهديد هاي زيست محيطي، تخریب منابع و آلودگي ها نتيجه فعاليت هاي غيرمنطبق با محيط زيست هستند. از اين رو آگاه سازي و آموزش آحاد جامعه به خصوص برنامه ريزان، مديران و سياستگزاران در جهت آشنائي با ارزش و اهميت حفظ محيط زيست براي ادامه حيات بشري امري مهم است. از آنجا که آموزش مديران کشور خود به تنهائي هدف نبوده بلکه ابزاري کليدي و راهبردي مناسب جهت زمينه سازي تغيير در دانش و نگرش آنها نسبت به آثار و پيامدهاي تصميمات آنها بر روی محيط زيست و تحقق توسعه پايدار می باشد، دفتر مشارکت و آموزش همگاني سازمان حفاظت محيط زيست اين دسته از مخاطبين اثرگذار را در ردیف اولويت هاي آموزشي خود قرار داده است و از سال ۱۳۸۴ تاکنون «طرح مديران سبزاندیش» را برنامه ريزي و اجرا می نماید. در اين طرح با توليد و انتشار متون علمي مديران کشور با وضعيت شکننده محيط زيست کشور آشنا و با ايجاد حساسيت در اذهان آنها مشارکت آنان را جهت مقابله با تهديد هاي زيست محيطي محقق می سازد.

از مديران محترم کشور درخواست تعامل و همکاري بيشتري داشته و انتظار می رود کليه مديراني که نشریات را دريافت می کنند پرسشنامه مربوطه را تکميل و جهت برنامه ريزي هاي آتي عودت نمایند.

توفيق روزافزون مديران محترم را جهت خدمتگزاري به ميهن اسلامي از خداوند منان خواستاريم.

مقدمه

جهانی که انسان امروز بر اثر پیشرفت شگرف تکنولوژی و توسعه به ظاهر همه جانبه به آن افتخار و مباهات می کند با چالش و تنگناهای جدی روبرو است و در این میان آنچه که نمود و صورت جدی تری پیدا کرده و زنگ های هشدار و خطر را به صدا درآورده است به خطر افتادن سلامت و حیات بشر و سایر موجودات در تنها کره مسکون به دلیل نابودی تدریجی محیط زیست اوست. زیرا تکنولوژی تحت انقیاد بشر به تدریج افسار گسیخته شده و انسان را از خود و محیط زیست او بیگانه می کند و توسعه بی رویه به سمت ناپایداری و ناکامی سیری نزولی طی می کند.

ما ناگزیریم برای تداوم توسعه، رفاه و ترقی بشر، محیط زیست، منابع طبیعی و ثروت های خدادادی مان را حفظ و به طور خردمندانه آنها را مورد بهره برداری قرار دهیم تا بتوانیم با نجات و بقاء تمام عوامل حیات و حفظ تناسب و تعادل منطقی بین عناصر سازنده محیط زیست از جمله انسان و طبیعت به توسعه ای پایدار و مصون از تخریب و نابودی دست یابیم و این تنها چاره و انتخاب پیش روی بشر است.

۱- سابقه و تاریخچه حقوق محیط زیست

حقوق محیط زیست در بین رشته‌های و شاخه‌های مختلف حقوق از قدمت چندانی برخوردار نمی‌باشد و این به جهت عمر کوتاه و سابقه کم درک بشر از مقوله محیط زیست به عنوان یک علم و دانش مستقل و ضرورت حفظ و حمایت از آن است.

با شدت یافتن روند توسعه بی‌رویه و تخریب و آلودگی محیط زیست به تدریج از دهه ۱۹۶۰ میلادی و تحت فشار افکار عمومی جهانی ناشی از

هشدارها و اخطارهای اندیشمندان و دانشمندان به ویژه اکولوژیست‌ها، زمینه تعامل و همگرایی بین‌المللی برای حفظ محیط زیست فراهم و به ثمر نشست و نهایتاً در ژوئن سال ۱۹۷۲ اولین کنفرانس مهم

جهانی درباره انسان و حفاظت محیط زیست در استکهلم تشکیل شده و این اجلاس تاریخی منجر به دستاوردهائی در زمینه حفظ محیط زیست بشر و توسعه حقوق محیط زیست به ویژه در معاهدات و قواعد الزام‌آور بین‌المللی گردید.

در ادامه این تجربه جهانی، دومین کنفرانس در سال ۱۹۹۲ در برزیل (ریودوژانیرو) تشکیل شد، ویژگی مهم دومین اجلاس محیط زیست، ورود مفهوم توسعه به کانون تصمیمات زیست محیطی و در نتیجه رویکرد جدید در این زمینه با مبنا و مفهوم توسعه پایدار می‌باشد. یکی از مهم‌ترین دستاوردهای کنفرانس ریو یا اجلاس زمین (اجلاس سران زمین) تدوین و تصویب یک استراتژی جهانی برای توسعه در قرن بیست و یکم مشتمل بر ۴۰ فصل بنام دستور کار ۲۱ می‌باشد که می‌تواند الگوی بسیار مناسب حقوقی-

زیست محیطی برای تحقق اهداف توسعه پایدار در کشورها از جمله کشور ما باشد.

در حال حاضر قریب به ۳۰۰ معاهده و موافقت‌نامه بین‌المللی در زمینه و حوزه محیط زیست اعم از جهانی و منطقه‌ای منعقد گردیده است و اگر موافقت‌نامه‌ها و قراردادهای دو جانبه زیست محیطی را هم به آن اضافه کنیم این تعداد به حدود هزار قرارداد می‌رسد.

۲- تعریف و قلمرو حقوق محیط زیست

بطور کلی محیط زیست عبارت است از مجموعه‌ای به هم پیوسته از عوامل و شرایطی که حیات و دوام موجودات زنده به آن وابسته است، بر اساس تعریف فوق حقوق محیط زیست از قواعدی بحث می‌کند که حاکم بر روابط انسان و عوامل محیط زیست می‌باشد یا به عبارت دیگر حقوق محیط زیست مجموعه قواعدی است که تنظیم‌کننده روابط انسان و محیط زیست است. بنابراین حقوق محیط زیست رفتارها و افعال انسان را که می‌تواند منجر به اثرات سوء یا تخریب و آلودگی محیط زیست و منابع طبیعی گردد تحت انضباط و کنترل در می‌آورد.

در بیان قلمرو حقوق محیط زیست، مجامع بین‌المللی محدوده‌ای را که برای محیط زیست در نظر گرفته شده است مبنا قرار می‌دهند اصطلاحی را که یونسکو در سال ۱۹۸۸ در برنامه انسان و

کره مسکونی بکار برده یعنی لایه حیاتی یا بیوسفر پذیرفته شده‌ترین تعریف و مفهوم می‌باشد. لایه حیاتی یا بیوسفر به محدوده یا منطقه‌ای از کره زمین اطلاق می‌شود که محیط زندگی بشر تلقی یا آن بخش از جهان که بنا بر دانش کنونی انسان همه حیات در آن قرار دارد.

با این توضیح حقوق محیط زیست دارای قلمرو وسیعی متکی بر صلاحیت‌ها و اختیارات با دامنه گسترده و حیطه نظارت قانونی بر روابط زیست محیطی اوست.

۳- اصول حقوق محیط زیست

اصول کلی حقوقی از جمله اصول حقوق محیط زیست مبناء فراتر از قانون و قواعد معمولی دارند. این اصول در پایه‌ریزی و شالوده‌سازی یک حکم قانونی و بطور کلی در تحکیم و توسعه حقوق نقش بسیار مهم ایفا می‌کنند. اصول حقوقی حتی اگر به صورت قاعده مدون و قانون هم در نیایند با اتکاء بر عرف حقوقی اهمیت و تاثیر خود را در جامعه و نزد حقوقدانان دارند همانگونه که اصولی مانند وفای به عهد یا قاعده لا ضرر در حقوق کشور ما راهنمای قواعد حقوقی حمایتی در زمینه حقوق فردی هستند.

ذیلاً به چند اصل مهم از اصول حقوقی محیط زیست به طور اجمال و خیلی مختصر اشاره می‌شود:

۳-۱- اصل حمایت و حفاظت از محیط

زیست: از اصول ویژه محیط زیست است، این

اصل یک چارچوب بنیادی و یک الزام برتر حقوقی را با هدف حفاظت از منافع عمومی و حفظ سلامت مردم و ارتقاء کیفیت زندگی مشخص و بیان می‌کند.

۳-۲- اصل توسعه پایدار: این اصل از دهه ۸۰ میلادی به عنوان یک

مفهوم نو و عمیق زیست محیطی مورد پذیرش جامعه قرار گرفته و بر قواعد حقوقی پرتوافکن شد. بر پایه این اصل حفاظت از محیط زیست به منظور دستیابی به توسعه پایدار باید به عنوان جزء تفکیک‌ناپذیر توسعه در هر کشور تلقی شود.

۳-۳- اصل حقوق نسل آینده: در اکثر اسناد حقوق بین الملل نیز حقوق نسل‌ها مورد توجه و اشاره قرار گرفته است. این اصل از آن جهت که منابع و ثروت‌های یک کشور فقط و انحصاراً متعلق به نسل حاضر نمی‌باشد و آیندگان نیز حق برخورداری از آن‌ها و محیط زیست سالم را دارند دارای اهمیت می‌باشد.

در اصل پنجاهم قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران نیز حقوق نسل‌های آینده مورد تاکید قرار گرفته است.

۳-۴- اصل پیشگیری

این اصل که به قاعده طلائی معروف است به لحاظ جنبه‌های اکولوژیک (زیست بوم شناختی) و اقتصادی دارای اهمیت ویژه‌ای است، اعمال و عنایت به این اصل که در قواعد حقوقی به صورت مقررات ارزیابی پیامدهای زیست محیطی یا ارزیابی زیست محیطی شناخته شده است از بروز توأم خسارات اقتصادی و آسیب‌های زیست محیطی جلوگیری می‌کند.

۳-۵- بازیگران اصلی حقوق محیط زیست

در گذشته حقوق بین الملل، صرفاً دولت‌ها را به عنوان بازیگر اصلی روابط بین الملل و مناسبات بین المللی به رسمیت می‌شناخت و این دولت‌ها بودند که مخاطب و از تابعان حقوق بین الملل محسوب می‌شدند، به تدریج با ظهور و اعتبار یافتن سازمان‌های بین‌الدولی و بعدها با تاسیس و توسعه حقوق بین الملل محیط زیست و جوامع زیست محیطی این مفهوم و تلقی سنتی دستخوش دگرگونی شد.

از آنجائی که بدو قواعد حقوقی مهم زیست محیطی بر اثر فشار افکار عمومی، اندیشمندان و متخصصین به دولت‌هایشان ظاهر و سپس در مجامع بین‌المللی تجلی پیدا کرد لذا به تدریج نقش و اهمیت ذینفعان و بازیگران دیگر در حقوق بین‌الملل محیط زیست به رسمیت شناخته شده و مورد پذیرش قرار گرفت. از جمله در کشورهای پیشرفته فشار بر تصمیم‌گیران و تصمیم‌سازان برای حفظ محیط زیست از مردم و جوامع محلی آغاز شد. امروزه در اکثر کشورها علاوه بر دولت‌ها، مردم به عنوان بازیگران و تصمیم‌گیران اصلی حقوق محیط زیست شناخته شده‌اند. به این ترتیب گروه‌های مختلفی از اجتماع به عنوان گروه‌های اصلی و بازیگران عرصه محیط زیست (آنگونه که در دستور کار ۲۱ نیز مورد توجه قرار گرفته است) و ارد میدان عمل و فعالیت مربوط به حفاظت از محیط زیست و منابع طبیعی چه در ابعاد بین‌المللی و چه در سطوح ملی و محلی شده‌اند. از این میان می‌توان به عمده‌ترین ذینفعان و بازیگران یعنی زنان و نوجوانان، سازمان‌های غیر دولتی، مقامات محلی و متخصصین و دانشمندان اشاره کرد.

۴- حقوق داخلی (ملی) محیط زیست

حفاظت از محیط زیست در کشور ما همانند وضعیت و پیشینه آن در جهان از قدمت چندانی برخوردار نیست ولی از لحاظ رویکرد به مسائل محیط زیست و تدوین قوانین و مقررات زیست محیطی در مقایسه با بسیاری از کشورهای جهان سوم و حوزه غرب آسیا پیشتاز کشورهای دیگر بوده است. اولین مقررات حفاظت محیط زیست در ایران به دنبال تشکیل سازمان حفاظت محیط زیست حدود اوایل دهه ۵۰ و هم زمان با کنفرانس جهانی استکهلم تدوین و تصویب شد و از آن تاریخ تاکنون تحولات نسبتاً چشمگیری در زمینه محیط زیست در کشور صورت گرفته است که به اهم آنها مختصراً اشاره می‌شود:

۴-۱- محیط زیست در قانون اساسی

در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران اصل پنجاهم به حفاظت محیط زیست اختصاص دارد. این اصل یکی از مترقی‌ترین اصول قانون اساسی نه تنها میان اصول دیگر بلکه در مقایسه با قوانین اساسی سایر کشورهای جهان در زمینه حفاظت محیط زیست می‌باشد.

۴-۲- حفاظت محیط زیست در سند چشم‌انداز و سیاست‌های کلی

الف- در سند چشم‌انداز جمهوری اسلامی ایران در افق ۱۴۰۴ که ایران را در ۲۰ سال آینده کشوری توسعه یافته ترسیم کرده است، ویژگی جامعه ایرانی را در چشم‌انداز و افق ۱۴۰۴ برخوردار از سلامت و بهره‌مند از محیط زیست مطلوب توصیف می‌کند. به این ترتیب حفاظت از محیط زیست برای رسیدن به موقعیتی که موجبات بهره‌مندی جامعه ایرانی از محیط زیست مطلوب باشد یک هدف آرمانی یا چشم‌انداز قابل حصول تلقی می‌شود.

ب- سیاست‌های کلی نظام که ناظر بر قانون برنامه چهارم توسعه کشور می‌باشد، توسط هیأت دولت تدوین و با تأکید مجمع تشخیص مصلحت نظام به تصویب مقام معظم رهبری رسیده است.

سیاست‌های کلی نظام در ۵۲ بند که هر یک ناظر بر امور خاصی از کشور و توسعه هستند تدوین شده است و در بند ۱۹ حفاظت محیط زیست مورد اشاره قرار گرفته است. در این بند حفاظت از محیط زیست و احیاء منابع طبیعی یکی از اصول آمایش سرزمینی محسوب و به رسمیت شناخته شده است.

۵- سیاست‌های زیست محیطی در قوانین برنامه‌ای

قوانینی که ناشی و منبعث از اهداف آرمانی، چشم‌انداز و سیاست‌های نظام بوده و در قالب یک برنامه مشخص و برای یک دوره زمانی عمده میان مدت تدوین و تصویب شود اصطلاحاً قوانین برنامه‌ای می‌نامند.

به طور کلی حفاظت محیط زیست در قوانین برنامه‌ای کشور از رشد چشمگیری برخوردار بوده و جایگاه آن در چهار برنامه توسعه پس از انقلاب مستمراً ارتقاء یافته است، به گونه‌ای که موضوع محیط زیست از درج یک تبصره با ضمانت اجرای بسیار محدود در برنامه اول با رشد قابل توجه به حدود ۲۴ ماده با تاثیرگذاری‌ها و دایره نفوذ نسبتاً وسیع در قانون برنامه چهارم توسعه تبدیل گردیده است. ذیلاً به مواردی اشاره می‌شود:

در ماده ۵۸ قانون برنامه چهارم دولت موظف گردیده است شاخص‌های تنوع زیستی را تا پایان برنامه به سطح استانداردهای جهانی نزدیک نماید. اگر توجه شود که شاخص‌های جهانی برای حفظ محیط زیست شالوده توسعه پایدار و حفظ منابع طبیعی موجود بوده و در ارتقاء ملی نیز از ضروریات حفظ ثروت‌های ملی است اعتبار این ماده مشخص می‌گردد.

ماده ۵۹ نیز رویکرد جدیدی در اقتصاد محیط زیست به چشم می‌خورد. برای اولین بار در کشور برآورد ارزش‌های اقتصادی منابع طبیعی و زیست محیطی و هزینه‌های ناشی از آلودگی و تخریب محیط زیست در فرآیند توسعه و محاسبه آن در حساب‌های ملی کشور مورد توجه قانونگذار قرار گرفته است.

به موجب ماده ۶۳ قانون مذکور دولت موظف است حداکثر تا پایان برنامه چهارم به منظور ساماندهی جلوگیری از آلودگی و تخریب سواحل با الویت دریای خزر طرح جامع ساماندهی سواحل که متضمن اقدامات ضروری همچون تعیین و آزادسازی حریم، استقرار مدیریت یکپارچه سواحل، ضوابط و استانداردهای زیست محیطی و دریانوردی صیادی و آبرزی پروری بازبینی را

در زمینه سیاستگذاری اجرا و نظارت نماید، به موجب تبصره همین ماده دولت باید ترتیبی اتخاذ نماید که تا پایان برنامه عقب‌نشینی ۶۰ متر حریم دریا تحقق پیدا کند.

۶- قوانین دائمی زیست محیطی

قوانین و مقررات دائمی مبنا بر ضرورت و نیاز جامعه و به منظور حفظ محیط زیست و ثروت‌های عمومی و منابع ملی و اداره امور در این زمینه بنا به مورد و در زمان‌های مختلف تصویب و به مورد اجرا گذاشته شده است و تا زمانی که به وسیله قانون دیگر نسخ نشود دارای اعتبار است. قوانین و مقررات زیست محیطی در سه سطح زیر قابل استناد است:

- ۱- مصوبات مجلس شورای اسلامی (قوانین)
- ۲- مصوبات هیات دولت (آئین‌نامه‌ها و تصویب‌های هیات وزیران)
- ۳- مصوبات شورای عالی حفاظت محیط زیست (مقررات، ضوابط و استانداردها)

برخی از مهم‌ترین قوانین و مقررات زیست محیطی عبارتند از:

- قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست

این قانون گرچه در سال ۱۳۵۳ تصویب و در سال ۱۳۷۱ اصلاح شده است ولی به لحاظ فراگیر بودن موضوعات زیست محیطی و فرابخشی بودن قلمرو آن یک قانون کلی در زمینه محیط زیست می‌باشد. به موجب این قانون (ماده ۳) محدوده‌های ارزشمند، اکوسیستم‌های حساس و آسیب‌پذیر کشور تحت عناوینی مانند آثار طبیعی ملی یا پارک‌های ملی یا مناطق حفاظت شده پس از تصویب شورای عالی حفاظت محیط زیست تحت مدیریت ویژه حفاظت قرار می‌گیرند، طبق استانداردهای جهانی وسعت این گونه مناطق ده درصد خاک و سرزمین بر کشور می‌باشد، در حال حاضر مجموع وسعت این مناطق (چهارگانه) در ایران حداکثر از هفت درصد تجاوز نمی‌کند.

- قانون نحوه جلوگیری از آلودگی هوا

این قانون در سال ۱۳۷۴ تصویب گردید. به موجب این قانون منابع مولد آلودگی هوا به سه دسته: وسایل نقلیه موتوری، کارخانجات و کارگاه‌ها، منابع تجاری، خانگی و متفرقه تقسیم گردیده است.

برخی از موارد این قانون تردد و سایل نقلیه موتوری را موقوف به نداشتن آلودگی و عدم خروج دود و آلاینده‌های دیگر از آگروز آنها نموده و ماموران مربوط را موظف به جلوگیری از تردد این گونه وسایل کرده است و همچنین شماره‌گذاری خودروهای جدید موقوف به داشتن استانداردهای زیست محیطی است.

در ماده (۲۷) همان قانون ایجاد آلودگی صوتی ممنوع و مستوجب مجازات است. ضوابط و مقررات اجرایی این ماده یعنی آلودگی صوتی به تصویب هیات دولت رسیده و لازم‌الاجرا است.

- آئین‌نامه جلوگیری از آلودگی آب

این آئین‌نامه در سال ۱۳۷۳ به تصویب هیات وزیران رسیده است. هر گونه اقدامی که موجبات آلودگی آب اعم از منابع سطحی یا تحت‌الارضی را فراهم نماید به موجب این آئین‌نامه ممنوع است. در حال حاضر تدابیر کنترل کننده آلودگی آب به لحاظ وجود ضمانت اجرای مناسب عمده‌تاً از طریق مواد ۱۰۴ و ۱۳۴ قانون برنامه سوم توسعه که در برنامه چهارم تنفیذ گردیده است و همچنین ماده ۶۸۸ قانون مجازات که بیشتر مورد توجه و آشنائی قضات دادگستری است اعمال می‌شود.

- قانون مدیریت پسماندها

آلودگی ناشی از پسماندها از معضلات بسیار مهم زیست محیطی به ویژه در جوامع شهری و کلان شهر تهران، می‌باشد که تا سال ۱۳۸۳ مقررات

جامعی در این خصوص در کشور وجود نداشت و برخی از پسماندها از جمله پسماندهای بیمارستانی یا صنعتی حتی بدون متولی بوده، با تصویب قانون مذکور امکان اعمال مدیریت مناسبت به انواع زباله‌ها و پسماندها به وجود آمده است طبق این قانون پسماندها به ۵ دسته

۱- شهری و خانگی یا عادی

۲- بیمارستانی یا پزشکی

۳- صنعتی

۴- کشاورزی

۵- ویژه و خطرناک

یکی از ویژگی‌های قانون جدید تعیین مسئول و مدیریت اجرایی پسماندها است و همچنین برخی از دستگاه‌های دولتی، مسئولیت نظارت بر هر دسته از انواع پسماندهای ۵ گانه را دارند.

۷- نتیجه‌گیری

مروری اجمالی بر قوانین و مقررات زیست محیطی و به طور کلی بررسی حقوق محیط زیست مؤید این است که در جهان امروز و در همه کشورها بدون استثناء البته با تفاوت‌هایی، محیط زیست و منابع طبیعی بر اثر اقدامات و تصمیمات ناصحیح و توسعه بی‌رویه و

برخی سودجویی‌ها در معرض آلودگی‌های شدید و تخریب غیر قابل جبران قرار دارد. تدابیر و تمهیداتی که جامعه جهانی از دهه ۷۰ میلادی به ویژه از سال ۱۹۷۲ با همگرایی و تدوین معاهدات بین‌المللی و منطقه‌ای اتخاذ کرده است از شدت بروز آلودگی و تخریب کاسته است. گرچه رسیدن به وضعیت

مطلوب و متعادل زیست محیطی و یا برخورداری از طبیعت بکر امری ناشدنی است ولی هنوز می‌توان برای دستیابی به توسعه پایدار امیدوار بود این تعاملات و چاره‌اندیشی در سطوح ملی نیز تاثیر گذار بوده و بسیاری از کشورها با تدوین، تصویب و اجرای قوانین زیست محیطی به تدریج درصدد حل معضلات زیست محیطی و جلوگیری از آلودگی و تخریب محیط زیست بوده و در موارد زیادی هم موفق بوده‌اند، در کشور ما علیرغم سابقه نسبتاً طولانی در امر قانونگذاری زیست محیطی کاستی‌ها و نواقصی در تدوین و تصویب قوانین و مقررات زیست محیطی به ویژه مقررات جلوگیری از تخریب محیط زیست و نابودی منابع طبیعی وجود دارد، هر چند که در زمینه آلودگی‌های زیست محیطی مقررات موجود نسبتاً کامل و جامع می‌باشد و سیاست‌های اتخاذ شده و قواعد پیش‌بینی شده در قانون برنامه چهارم نیز از اعتبار و جامعیت مناسبی برخوردار است، ولی نکته اساسی و حائز اهمیت در حقوق محیط زیست کشورمان کمبود قوانین نیست بلکه عمدتاً عدم اجرای مقررات و قوانین موجود به دلایل گوناگون می‌باشد، عدم اعتقاد برخی از مسئولان به ضرورت حفظ محیط زیست و حیاتی بودن ممانعت از آلودگی و تخریب محیط زیست و منابع طبیعی و در نتیجه عدم الویت اینگونه مسائل و در برخی موارد کافی نبودن ساز و کارها و ساختارهای اجرائی لازم و بالاخره فقدان و یا کمبود آگاهی‌ها و مشارکت‌های عمومی در امر حفاظت محیط زیست از جمله معضلاتی هستند که اجرای قوانین و مقررات زیست محیطی و توسعه حقوق محیط زیست را با چالش روبرو می‌کنند.

منابع و مآخذ

- ۱- سازمان محیط زیست، ۱۳۸۵، جزوات درسی کارشناسی ارشد حقوق محیط زیست دانشکده محیط زیست و انرژی
- ۲- سازمان محیط زیست، ۱۳۸۴، مجموعه قوانین و مقررات حفاظت محیط زیست
- ۳- مقدمه‌ای بر حقوق محیط زیست الکساندرکیس، ۱۳۸۰